

Een van de belangrijkste contestanten, Julien Weverbergh, krijgt zelfs de kans om een eigen serie van 'ander' proza uit de grond te stampen: de 'Vijfde Meridiaan' zou weliswaar maar enkele jaren bestaan, maar in die tijd worden ruim twintig experimentele titels gepubliceerd. Ook het opzetten van een essayreeks en een eigen poëziefonds dragen bij tot supplementair symbolisch kapitaal.

De samenwerking met het Nederlandse concern Van Goor leidt uiteindelijk tot een overname van het Vlaamse uitgeverhuis, maar almaar meer conflicten steken de kop op: over bepaalde partners in het concern, maar nog meer over het achterhouden van auteursshonoraria. In 1970 neemt Angèle Manteau ontslag uit haar eigen uitgeverij, waarmee deze studie eindigt.

Absillis heeft een deskundig en rijk boek geschreven. De auteur heeft als geen ander gebruik gemaakt van het omvangrijke Manteau-archief, maar daarenboven laat hij geen kans onbenut om een ruimer beeld te schetsen van de literaire uitgeverijen en het culturele leven in Vlaanderen (en zelfs daarbuiten). Sommige van die uitweidingen zijn nogal schetsmatig en nogal karikaturaal – terwijl anderzijds Claus en Boon in dit verhaal een veel groter belang krijgen dan hun in feite toekomst –, maar over het algemeen zorgen ze wel voor een extra stoffering van het verhaal. Allicht zal deze studie in de toekomst op een aantal punten worden aangevuld of bijgesteld; ook dit boek blijft bijvoorbeeld grotendeels de 'buitenkant' van de literatuur beschrijven, waardoor bijvoorbeeld de gehanteerde literaturopvattingen en de literair-kritische reacties nauwelijks uit de verf komen. Dat dit boek nog geruime tijd als referentiepunt zal gelden voor toekomstig onderzoek naar literaire uitgeverijen, lijdt echter niet de minste twijfel.

DIRK DE GEEST, K.U. LEUVEN

Orlow, Dietrich, *The Lure of Fascism in Western Europe: German Nazi's, Dutch and French Fascists, 1933-1939* (New York: Palgrave Macmillan, 2009, 260 pp., ISBN 978 0 230 60865 8).

Lange tijd was de opvatting gemeengoed dat het fascisme in wezen een anti-ideologie vormde waarvan de leiders slechts door een nihilistische machtshonger gedreven werden. Onder invloed van toonaangevende experts op het gebied van het internationale fascisme-onderzoek (G.L. Mosse, S.G. Payne, R. Griffin en E. Gentile) ontstond in de jaren negentig van de twintigste eeuw een nieuwe consensus: het fascisme was een revolutionaire ideologie met een utopisch einddoel. Fascisten streefden naar een klassenoverstijgende synthese van alle bevolkingsgroepen (uiteraard alleen voor zover behorende tot het eigen volk of ras) in een nieuwe maatschappelijke orde. Door de focus van het huidige fascisme-onderzoek op de ideologie en aantrekkingskracht van het fascisme, is het risico aanwezig dat de onderlinge verschillen tussen nationale fascistische bewegingen teveel buiten beeld verdwijnen.

Een comparatieve studie naar de verhouding tussen de Duitse nazi's en de Franse en Nederlandse fascisten is daarom van belang. De schrijver hiervan, emeritus professor Dietrich Orlow, publiceerde over dit onderwerp eerder een aantal artikelen en is tevens de auteur van een tweedelig standaardwerk over de geschiedenis van de NSDAP (1969 en 1973). Fascisme-deskundige Griffin stelde reeds in zijn magnum opus *The Nature of Fascism* (1991) dat elke vorm van fascisme ontstond binnen een eigen nationale context en unieke culturele traditie. Alhoewel een verwijzing naar Griffins boek ontbreekt, vormt Orlows studie een solide onderbouwing van diens stelling.

Op basis van een indrukwekkende hoeveelheid bronnen schetst de auteur een gedetailleerd beeld van de organisatorische en ideologische verschillen tussen de fascistische bewegingen in Duitsland, Frankrijk en Nederland en de maatschappelijke en politieke context waarin zij opereerden.

Terwijl in Nederland de NSB spoedig alle fascistische concurrenten had verdrongen, bestond het Franse fascistische milieu uit een bonte verzameling van elkaar fel bestrijdende partijen en splintergroeperingen. Een apart fenomeen in Frankrijk vormde bovendien het literaire fascisme, waarvan de schrijvers Ferdinand Celine, Robbert Brasillach en Pierre Drieu la Rochelle de voornaamste vertegenwoordigers waren.

Vanaf Hitlers *Machtübernahme* keken de Franse en Nederlandse fascistten vol bewondering naar de politieke stijl van de nazi's en de economische en sociale prestaties van het Derde Rijk. Beduidend minder enthousiast waren zij over de deterministische rassenleer en de agressieve politiek van *Gleichschaltung* tegenover de kerken. Alhoewel het antisemitisme van de meeste Franse fascistten nauwelijks minder virulent was dan de Jodenhaat van de nazi's, was dit voornamelijk cultureel en niet biologisch 'gefundeerd'. De NSB daarentegen wees aanvankelijk het antisemitisme (weliswaar op opportunistische gronden) af.

Het rücksichtsloze streven van de nazi's om een einde te maken aan de bestaande machtsbalans in West-Europa kon rekenen op de luide bijval van de NSB. Vanuit hun hypernationalisme konden de Franse fascistten hiervoor uiteraard geen waardering opbrengen.

Hoe dachten de nazi's over samenwerking met hun buitenlandse geestverwanten? Wie *Mein Kampf* heeft gelezen weet dat Hitler de Fransen ('dit volk dat steeds meer vernegert') beschouwde als 'de onverbiddelijke doods vijand van het Duitse volk'. Ook als regeringsleider hield Hitler onverminderd vast aan zijn francofobe waanbeelden. Voor Nederland had de Führer nauwelijks belangstelling.

In nazi-Duitsland bemoeiden diverse staats- en partij-instanties en hun ambitieuze leiders zich met de buitenlandse sympathisanten. De onduidelijke taakafbakening – typerend voor de bestuurlijke wanorde in het Derde Rijk – zorgde ook hier voor de nodige rivaliteit en frictie. In dit bureaucratische krachtenveld bestond bovendien een tegenstelling

tussen enerzijds de 'collaborists', die zich inspanden voor loyale samenwerking met fascistten over de grenzen, en anderzijds de 'conquerors', die hun buitenlandse geestverwanten voornamelijk als potentiële rivalen beschouwden. Het waren uiteindelijk de 'conquerors' die in alle gevallen het pleit beslechtten. Hitler zou het niet anders gewild hebben.

Door verschillende internationaal-politieke ontwikkelingen (de as Rome-Berlijn, de Volksfront regering in Frankrijk, het Frans-Russische Verdrag en de Spaanse Burgeroorlog) groeide het geloof van Franse en Nederlandse fascistten in de noodzaak van een pan-Europees fascisme. Vanaf 1936 tot begin 1938 genoot nazi-Duitsland onder deze nazi-adepten een ongekennde populariteit. Zij idealiseerden het Derde Rijk als harmonieuze *Volksgemeinschaft* en enige bastion tegen de dreigende bolsjewistische wereldrevolutie.

De *Anschluss* betekende de eerste ontgoocheling voor de Franse fascistten. Tijdens de Conferentie van München en de vernietiging van Tsjecho-Slowakije splitste het Franse fascistische milieu zich op in een pro- en anti-Duits kamp. In de daarop volgende maanden van Duitse territoriale expansie liep de aanhang van het Franse fascisme snel terug. De resterende diehards keerden zich vrijwel allemaal tegen nazi-Duitsland: het Derde Rijk liet zich niet leiden door het ideaal van een internationaal fascisme maar door zijn tomeloze veroveringszucht. Frankrijk moest fascistisch worden, aldus de literator Robbert Brasillach, om zich tegen de dreiging van buitenlands fascisme tweewer te stellen.

In Nederland toonde Mussert zich in besloten kring beducht voor de nazistische expansiedrang maar naar buiten toe uitte zijn beweging hierop nauwelijks kritiek. De NSB, sinds de verkiezingen van 1937 gemarginaliseerd tot een politieke sekte, geloofde inmiddels te sterk in haar eigen propaganda van de manicheïaanse eindstrijd tussen het Joods-kapitalistische-marxistische kamp en de fascistisch-völkische wereld van de toekomst.

De studie van Orlow eindigt in augustus 1939 vlak voor de Franse oorlogsverklaring aan nazi-Duitsland. Het probleem is dat deze eindcesuur geen recht doet aan de Nederlandse situatie. Zo blijven de drie geheime beraadslagingen die Mussert tussen december 1939 en april 1940 voerde met vertegenwoordigers van de *Abwehr* buiten beschouwing. Tijdens het laatste overleg sprak de NSB-leider de hoop uit dat de nazi's na een eventuele inval een regering-Mussert zouden installeren. Zo begon zijn collaboratie feitelijk al vóór de Duitse inval.

Een ander kritiekpunt is dat Orlows werk verschillende onjuistheden bevat (Van Duyl behoorde niet tot de gematigde NSB-leiders, Feldmeijer is nooit ter dood veroordeeld, etc.). De anachronistische vergelijking tussen het interbellaire fascisme en het hedendaagse populisme in de conclusie had bovendien beter achterwege kunnen blijven. Dit zijn evenwel bezwaren van ondergeschikt belang. Orlows doorwrochte studie vormt zonder meer een uiterst waardevolle bijdrage aan het internationale fascisme-onderzoek.

ROBIN TE SLAA, AMSTERDAM

Somers, Erik, **Voorzitter van de Joodse Raad. De herinneringen van David Cohen (1941-1943)** (Zutphen: Walburg Pers, 2010, 223 blz., ISBN 978 90 5730 536 8).

Prof. dr. David Cohen, een van de twee voorzitters van de 'Joodsche Raad voor Amsterdam' (de op dwang van de Duitse bezetter van Nederland in 1941 opgerichte 'joodse regering', eerst voor Amsterdam, later voor het gehele Nederlandse jodendom), was van meet af aan – reeds in februari 1941 – een controversieel figuur. Het beleid door hem gevoerd ten opzichte van de Duitse (en Nederlandse) autoriteiten enerzijds en de joodse gemeenschap anderzijds, werd al destijds door

andere joodse leiders, zoals mr. Lodewijk E. Visser (de door de Duitsers ontslagen president van de Hoge Raad der Nederlanden) fel bekritiseerd. Later, tijdens de deportaties van de Nederlandse joden naar de vernietigingskampen, werd de Joodse Raad ook wel door het bredere joodse publiek 'Joods verraad' genoemd. De Nederlandse Joodse Raad was een van vele *Judenräte* en *Judenvereinigungen*, waarschijnlijk over de 1200, in geheel Europa en Noord-Afrika onder Duitse bezetting en in de met Duitsland geallieerde landen (zoals Slowakije en Roemenië). Dit hoofdstuk van de Holocaust, waarin de hoofden (waren ze leiders? dat is een belangrijke methodologische vraag) van de joodse gemeenschap een rol speelden in het vervolgingsproces – dus: een zekere invloed op de ontwikkelingen hadden – is dus zeer begrijpelijk een centraal thema geweest van de joodse *Vergangenheitsbewältigung* en geschiedschrijving vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog tot heden. In Nederland ging zelfs het eerste boek dat (van de pen van K.P.L. Berkley) over de Holocaust gepubliceerd werd, en wel reeds in het najaar van 1945 verscheen, over 'het ontstaan, de werkzaamheden en het streven' van de Joodse Raad. Ondanks het feit dat hij co-voorzitter was, en dat de Joodse Raad bureaucratie in korte tijd tot een enorme organisatie uitgroeide, was Cohen ongetwijfeld de persoon die het beleid bepaalde. De publicatie van zijn herinneringen, op zichzelf een uniek document in de bestaande documentatie over het fenomeen der *Judenräte*, is aldus van groot belang, en Erik Somers – in opdracht van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie – heeft de wetenschap en de vele andere geïnteresseerden een grote dienst bewezen met deze door een uitgebreide inleiding en veel aantekeningen begeleide uitgave. De herinneringen zijn wel ooit in 1982 in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* (NIW) gepubliceerd; maar kranten worden weggegooid of vergelen en vallen uit elkaar, en die publicatie was dus geen blijvende; ze was ook niet volledig.